

עין תחת עין¹

אורח חיים

אורח חיים

אף כי במבט ראשון נראה, שכוונת הפסוק היא כפשוטו, מהווה הוא הוכחה חותכת לאמת ידועה: לא ניתן להבין את פשוטו של מקרא ופשרו, בלא לעיין בו בכל היקפו ובמלוא עמקו, אגב בדיקת כל הפרטים, כל העובדות וכל ההקשרים.

וכך, מתגלה ההבדל המהותי בין לקרא פסוק לבין למודו.

אורח חיים

פסוק אחד, למען הדיוק, שלוש מילים, שלא הובנו כראוי, יצרו תמונה מעוותת של המקרא, והניחו בסיס להשקפת עולם מטעה ומשבשת. שלוש מילים אלו הן: "עין תחת עין" (שמות כא, כד ובפרשתנו ויקרא כד, כו).

שאל כל אדם ברחוב, מה מובנו של פסוק זה, והוא יזכה אותך בהרצאה מקיפה על תורת הנקמה העברית הקדומה. זו, המחייבת לעקור את עין התקפן שפגע בעינך אתה. פסוק זה הפך לסמל הקשיחות המביע ואומר: "אל תסלח, אל תתפשר, שלם לפוגע בך כגמולו ממש, בצורה האכזרית ביותר".

"נכון הוא, יוסיף ויאמר הנשאל במומחיות של יודע כל, נכון, שחכמי התלמוד קבעו, שכוונת הפסוק הוא לתשלום ממון. ממון, ולא הוצאת עין ממש. אולם, ימשיך ויאמר, זהו הפירוש שהם העניקו לכתוב. תיקון, שהינו פרי ריכוך ועידון של דורות מאוחרים יותר. חכמים הומאניים, שנפשם סלדה מתפישות קמאיות ופרימיטיביות – דוגמת זו – ראו היתר לעצמם לעקור את המשמעות המילולית של הכתוב ולזכותו בפירוש אנושי יותר".

תפישה זו הינה כיום נחלת כל משכיל ממוצע בארץ ובעולם. תפוצת הסבר זה, על כל המשתמע ממנו, הינה בינלאומית ממש². ועם זאת, אינה אלא

1. רשימה זו חורגת ממסגרות שאר הרשימות בספר זה. היא ארוכה יותר וממצה יותר. אולם מפאת חשיבותה הבסיסית הוספנו אותה (מ.ג.).

2. עד כמה תפישה זו חובקת זרועות עולם גלמד מן האנקדוטה הבאה: כששהה נשיא ארצות-הברית, ג'ימי קרטר, בירושלים (בימים שקדמו לחתימה על הסכם השלום), שאל ביו

הפגנת "חוק הבערות היודעת הכל". חוק זה אומר, שבפוליטיקה ובנושאי דת, ככל שהאדם יודע פחות, מביע הוא את דעתו עליהם בסמכותיות רבה יותר.

שכן, אף כי במבט ראשון נראה, שכוונת הפסוק היא כפשוטו, מהווה הוא הוכחה חותכת לאמת ידועה: לא ניתן להבין את פשוטו של מקרא ופשוטו, בלא לעיין בו בכל היקפו ובמלוא עמקו, אגב בדיקת כל הפרטים, כל העובדות וכל ההקשרים.

משפט אחרון זה, הוא הוא משפט המפתח לנושא כולו. הבונים לעצמם מגדלי השקפות עולם "רצויות" מתוך המקרא, עשו זאת תמיד על בסיס הבנה חלקית של הכתובים, בהעלמת עין – אם בזדון אם בשגגה – מפרטים ונתונים, העלולים לפגום בבניין "המושלם" והתועלתני אותו הקימו.

פסוקנו המפורסם – הוא עצמו – יוכיח לנו מהו פירושו המילולי הנכון והמדויק. הוא יעשה זאת, אם נשתמש בכל הנתונים המקראיים העומדים לרשותנו. ומפסוק זה נקיש על פסוקים ופרשיות אחרות, שאף הם היו טרף בפי יוצרי תיאוריות למיניהן.

השאלות הקשות המתעוררות

בטרם ניגש להבנת הפסוק עצמו, מלים אחדות על התיאוריה שיצרה את הגישה המעוותת.

¹אוצר החכמה

מדבריו של הסופר: גינזבורג הוא "אחד העם" בנושא זה, המובאים במכתבו אל הרב אליעזר שברג ("על פרשת דרכים", חלק א) משתמע, שלפנינו אחד מסעיפי חוק ההתפתחות. חכמי ישראל, שמוסריותם התפתחה במרוצת הדורות, האמינו בכל עומק לבם ההומאני, שהפירוש שהם מעניקים עתה לכתוב (ממזן), הוא הוא פירושו מקדמת דנא. לדעתו, לא היתה כוונת החכמים לשנות חלילה את דברי התורה, כי אם ההיפך, לחזקם על ידי "הסרת הפגמים שהתגלו בה". וכך, אף כי בעת כתיבת התורה היתה הכוונה לעין ממש, הרי מוסריותם ואצילות נפשם מנעו מהם להאמין, כי אכן כך הוא. מסקנתו של "אחד העם" היא, שגם לנו מותר "לחזק" את דברי התורה על ידי שינויים לפי תחושות התקופה.³

השאר את ראש הממשלה: כיצד הצליחו חז"ל להוציא את הכתוב ממובנו, ולקבוע הוראת תשלום במקום הוצאת עין ממש. השאלה הנשיאותית לא היתה מה מובנו של הפסוק, זה היה ברור לנשיא. השאלה היתה מהו "התרגיל המבריק" שחז"ל עשו כדי לשנות את המשמעות המקורית. עד כדי כך מושרשת הטעות!

3. הקורא, בודאי, ימצא עניין בדעתו של "אחד העם", באחרית ימיו, על השקפותיו והגיגיו, עליהם הגן שנים קודם לכן בלהט ובתקיפות. השורות הבאות, אותן כתב המשורר ח. נ.

קביעה מתוחכמת זו מסכימה בהחלט עם דברי התלמוד, המסבירים בטוב טעם, שמבחינת ההגיון המשפטי, לא ניתן לבצע מעשית את דין "עין תחת עין" (ממש) (המעוניין יעין במסכת בבא קמא פרק החובל. שם ימצא סידרת נימוקים ארוכה ומשכנעת בדבר אי האפשרות לבצע גזר דין אם נקבל כפשוטו את הוראתו המילולית). ועם זאת, לדעתו, מי שכתב בעבר הקדום את הפסוק "עין תחת עין" לא חשב על חוסר הגיונו המשפטי-מעשי. הוא ביטא כביכול את רוח תקופתו הקמאית והפרימיטיבית, שלא למדה עדיין להבחין הבחנות מוסריות דקות כל כך.

אולם, קביעה זו, דווקא מבחינתה היא, מעוררת שאלות קשות. שכן, אם נניח שפירושי חז"ל אכן נובעים מן הרגשות האנושיים בהם בורכו, ולא ממסורת תורה שבע"פ שבידם, כי אז יקשה להבין מדוע היו רגשות אלו כה סלקטיביים. מדוע לא התעורר לבם הרגיש, הרחום והמתחשב, גם – למשל – למקרא הפסוק: "לא יבוא ממזר בקהל ה'" ודברים כג. ו? וכי לא הכירו חכמינו במצוקותיו הנוראות של יליד חטא זה? וכי לא הרבו חז"ל עצמם לקונן על מר גורלו של הממזר, הסובל על לא עוול בכפו, בעטיו של חטא הוריו? וכי לא הם שלימדונו, שהקב"ה עצמו, כביכול, מצטער בצערו כי רב? מדוע לא עשו משהו בנידון?

כן, אנו חייבים לשאול את עצמנו: ומה עם הפסוק – "לא תחיה כל נשמה"? ולמה לא הפעילו את סוללות "הפלפול התלמודי" הנודע (בעזרת הבוהן המסתובב!) כדי לשנות מושגים, כגון חליצה, איסור נישואי גרושה לכהן וכדומה? כלום איסורים אלו לא היו זקוקים לתיקונים הומאניים קטנים?! מדוע שתקו? מדוע השתמשו בכשרונותיהם וברגשותיהם רק כדי לשנות את הפסוק "עין תחת עין"?

הלא דבר הוא!

זאת ועוד, המכיר את אורחות התלמוד – אפילו הכרה שטחית – יודע שהוא ספר הספק והתהייה. ביסודו מונחת השאלה, הטלת הספק, הברור, הניתוח ולבסוף המסקנה וההכרעה. זהו ספר הוויכוח הגדול. הוויכוח על הכל. לעתים מזומנות, עז הוא הוויכוח וחריף. לפעמים משתרעים הדיונים

ביאליק, מחכימות מאד: "שפכתי לפניו (לפני אחד העם) את לבי על המצב כאן בארץ ישראל, ומצב היהדות בחוץ לארץ, אמרתי לו: יש לפעמים רצון ללבוש טלית ותפילין, וללכת לבית-הכנסת להתערב עם כל היהודים הנושאים עדיין עול מצוות אלו".

אמר לי: "ידידי, אם יש רצון כזה, שמע לקול לבך, עשה מה שלבך מצוה לך, אילו הייתי עתה צעיר הייתי נוהג בהרבה דברים מנהג אחר לגמרי".

ביאליק מתאר בהמשך את "אחד העם", כאדם תקיף העומד על דעתו. ולבסוף מסכם: "אותה שעה בא ללמדני הרבה על השינוי הפנימי שבו. ראיתי רגע כשנתעורר ב"אחד העם" הניצוץ, אך הגוף היה כבר שבור" (ביאליק, דברים שבעל פה ע' ר"י).

וההתנצחויות בהלכה זו או אחרת על פני דורות רבים של חכמים ותלמידיהם, כשכל צד מביע את דעתו בתקיפות (דוגמת מחלוקת בית הלל ובית שמאי). ויכוח שהוא לגיטימי בתחום היהדות. מחוייב המציאות, אם מבקשים לברר הלכה לאמיתה של תורה.

ואילו כאן – בשאלת ה"עין תחת עין" – שורר שקט. אין פרץ ואין צווחה. כל החכמים מסכימים לדעה: כי "עין תחת עין" פירושו ממון, ולא הוצאת עין ממש. כולם הצביעו פה אחד לטובת פירוש, המנוגד לכאורה למוכח הפשוט של הפסוק. ממש קונצנזוס לאומי.

כיצד יתכן הדבר שלא קם חכם יהודי אחד – לפחות אחד⁴ – להגן בתקיפות על כבוד הפסוק וטהרת מובנו הקדום, בלא להכנע לשום לחץ? כלום עבר הניתוח הפלסטי של מובן הכתוב בלא וויכוח נוקב? יהודים – ובלי וויכוח? ואם אכן נערך בירור בשאלה זו, כיצד הצליחו להעלימו מעיני הדורות הבאים? באילו אמצעים הצליחה צנזורה חמורה וקפדנית לטשטש עד תום את עקבות ההתנגדות? הלא אפילו רמז לא הגיע עדינו, לא בע"פ ולא בכתובים.

אין מנוס, איפוא, מן המסקנה שלא היה וויכוח בנידון. פשוט כי לא היה צורך בו. כי החכמים לא הוציאו את הכתוב מפשוטו. הם פרשו אותו – כפי המסורת שבידם – לפי פשוטו, פשוטו והגיונו, האומרים כולם יחד וכל אחד בנפרד: "עין תחת עין – ממון".

סיפורו של פרדוקס

נקרא איפוא, את הפרשה, נקראנה בקריאה איטית ומתבוננת, ונקדים לקריאה הערה חשובה ובסיסית.

4. למען הדיוק, עלינו לציין שמצאנו בתלמוד (מסכת בבא קמא דף פד) חכם אחד – רבי אליעזר שמו – הטוען, לכאורה: "עין תחת עין" – ממש. אולם, המעיין היטב בקטע הנידון יווכח שאף הוא מהווה הוכחה להנחתו האומרת, שמוכן הכתוב הוא ממון מיום נתינתו. שכן התלמוד (שם) מגיב מיד על אימרה זו ואומר: וכי כוונתו של ר' אליעזר היא אכן לומר: "עין ממש"? וכי יתכן הדבר? ומיד היא מתרצת ומסבירה את כוונתו בצורה שונה. והשאלה עולה מאליה: מה ההזדעזעות הזאת? מדוע תמה התלמוד כל-כך, שמצוי חכם אחד הממשיך לדבוק בפירוש הפסוק כפשוטו? הלא דור או דורותיים לפניו סברו כלם כך, לדעת החוקרים? וכי משום ששאר החכמים "התפתחו" מבחינה מוסרית, לא יתכן שחכם אחד "מפגר" ברגישותו ההומאנית?

אולם, האמת תורה דרכה, שפליאת חז"ל על רבי אליעזר נובעת מן העובדה, שמעולם לא היה אפילו חכם אחד שחשב כי כוונת התורה כפשוטה. על כן, תמיהתו של התלמוד במקומה: מנין קלט רבי אליעזר גישה שונה זו?

בכל מערכת משפטית מקובלת, וכמובן, להבדיל, גם בתורה, קיימת הבחנה ברורה בין מזיד ^{למזיד} העושה מעשיו בזדון, בדעת ובכוונה תחילה, לבין השוגג שפעל וחטא בלא כוונה. ענשו של הראשון – בכל מקרה ומצב – חמור מענשו של האחרון.

אולם, אם נמשיך ונטען שכוונתו המקורית של הפסוק היתה "עין תחת עין – ממש", נעמוד בפני פרדוקס. יתברר לנו לפתע, שלעינינו מתגלה מקרה מעניין, בו החמירה התורה בעונש השוגג והקלה בעונשו של המזיד.

ועתה לפסוקי הפרשה עצמם:

"וכי ידבון אנשים/ והכה איש את רעהו באבן או באגרופ ולא ימות/ ונפל למשכב/ אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו/ ונקה המכה/ רק שבתו יתן/ ורפא ירפא" (שמות כא, יד-טו).

פסוק זה עוסק באדם המכה בזדון ובכוונה תחילה את רעהו. הפסוק קובע, כי במקרה ונזוק גופו של המוכה מן האגרופ והאבן בכל נזק שהוא, (אין הכתוב מגביל את סוגי הפציעה, היא כוללת כל חבורה ופצע), חייב המכה לשלם לו את דמי "שבתו" (הפסד מלאכתו ששבת ממנה עקב הפציעה – תלמוד) וכן "רפא ירפא" (הוצאות הטפול הרפואי. התלמוד מסיק ממובן הכתובים על חובת תשלומים נוספים).

ועתה נמשיך בקריאה:

"וכי יעצו אנשים/ ונגפו אשה הרה/ ויצאו ילדיה ולא יהיה אסון/ ענוש יענוש/ ואם אסון יהיה/ ונתת נפש תחת נפש/ עין תחת עין/ יד תחת יד/ ... כויה תחת כויה/ פצע תחת פצע/ חבורה תחת חבורה" (שם כא, כב-כה).

גם קטע זה עוסק בהתכתשות בין שני אנשים, אולם בפסוקים אלו הנפגע הוא צד שלישי שכלל אינו מעורב בסכסוך ("אשה הרה"). בקטע זה מדובר על אדם שנפגע בלא כוונה – בשוגג. המתכתשים עסוקים בריבם, והלה נפצע לגמרי במקרה. והנה אנו מוצאים, שעל פגיעת שוגג זו, מטילה התורה – לכאורה – עונש חמור ממה שהטילה על הפוגע במזיד. בעוד המזיד נפטר בתשלום, עונשו של השוגג הוא מדה כנגד מדה – הוצאת עין, קטיעת יד, עשיית פצע או חבורה בגופו.

האין זה מוזר?! שוגג חמור ממזיד?! מדוע – אליבא ד"אחד העם" דומיו – ויתרה התורה למזיד, ולא הטילה גם עליו את נקמת העין החבולה, היד הקטועה, השן שנשברה, החבורה שנעשתה וכו' – כדין שוגג? האם לדעת הוגים אלו, היתה כל כך לקויה הבחנתם של הדורות הקדומים, עד כי הבינו שבכל התורה חייבים להחמיר בענשו של העושה בכוונה ובזדון, ואילו בריב בין הבריות, נתחלפו היוצרות? וכי פרדוקס זה עצמו אינו מורה, שעלינו להעמיק בפסוק ולחתור אחר משמעותו המדויקת?

ומן ההגיון הכולל של הפרשה — אל משמעות הכתוב עצמו.
הבה נחזור אליו.

“ונתת... עין תחת עין, יד תחת יד...” מה פירושה של המלה “ונתת”? ממתי כשנוטלים מן הזולת משתמשים בבטוי “לתת”? והלא כאן הצווי הוא לעקור עין, ליטול מן המזיק בלא לתת דבר לניזק?

אכן, מציינים חוקרי מקרא: המלה “ונתת” מלמדת שכוונת הכתוב היא — ממון, פירושה מורה על חיוב המכה “לתת” משהו למוכה, ואין כוונתה לומר שנוטלים ממנו דבר מה. אילו התכוון הפסוק לנטילת איבר ממש, לעולם לא היה הפסוק משתמש בפועל “נתן”. כי כל נתינה יש עמה קבלה, או לקיחה. מאידך, “לתת” חל על דבר הניתן מיד ליד. ואם מדובר בכתוב זה בנטילת איבר, מה קבל המוכה מיד המכה?!

תחת, תחתיו תחתיכם

אך, הדברים מתפרשים טוב יותר — מתוך עצמם. לא רק הקשר הפרשיות (מוזר — שוגג) מצמיחים מסקנה שונה מזו הנשקפת מן הפסוק במבט ראשון, גם מובנם של מלים, ליתר דיוק: פירושה של מלה אחת בפסוק זה, תורמת לזיהוי כוונתו המדויקת. זו המלה “תחת” — מילת המפתח להבנת הענין כולו.

בדיקה של מלה זו בתנ”ך (ולצורך עיון, זה חשוב מה היה מובנה בתקופת המקרא, לא בימינו אנו) מעלה שלעולם אין כוונתה להביע זהות (בגלל שעשית לי כך אעשה אף אני לך כך. תמיד מורה מלה זו על תמורה כספית, או תמורה מסוג אחר (לדוגמא: לחפשי ישלחני תחת עינו [שמות כא, כו] שפירושו: תן לעבדך את תמורת החרות במקום העין שהוצאת לו):

“לעולם אין “תחת” בא לומר: על ראובן לתת או לסבול דבר, מפני שגם שמעון נתן או סבל אותו דבר.

חילופי המלכים במקרא יוכיחו. מלך פלוני מת ואלמוני מולך תחתיו, מפני שאין עוד הראשון מסוגל למלוך, בא חברו תחתיו ועושה את מלאכתו של הראשון. או: “אברהם מעלה את האיל לעולה תחת בנו” (בראשית כב, יג). יצחק לא עלה לעולה — כפי שהיה צריך להיות על פי תפישתם המוטעית של מפרשי “עין תחת עין — ממש” — שיצחק הועלה, ולכן הועלה גם האיל.

וכן בדברי יהודה: ועתה ישב נא עבדך תחת הנער עבד לאדוניו (בראשית מד, לג).

דהיינו: הנער בנימין אל יהיה עבד, ואני אהיה עבד תחתיו וביותר מתאים למקומנו הפסוק:

"נפשינו תחתיכם למות" (יהושע ב, יב) שפירושו: אם לא תגידו על בואנו, אם לא תבגדו בנו, ואם יתפשו אתכם על מעשיכם זה בבית דין, ניתן אנו את נפשינו למות ואתם לא תמותו.

חזו "תחת": סבלו של האחד (או מותו) תחת חברו אשר לא סבל (או כדי שלא יסבול), ומכאן, ש"עין תת עין" פירושו אינו אלא, המוציא עין חברו יתן משהו למי שאבד עין, שהוא במקום – תחת – אותה עין אשר אינה יכולה עוד לעשות עבודתה, שרותה, וזה – "דמי נזק" (עיונים בפרשת השבוע פרפ. ג. ליבוביץ ע"פ ספרו של חוקר המקרא – בנו יעקב).

מלים אלו אינן זקוקות לתוספת הסבר. פסוקים מרחבי המקרא מגישים סיוע נדיב להבנתו המדויקת של פסוקנו⁵. סיוע, הנוטל כל אפשרות להסבירו בצורה אחרת.

ויכוח עם קראי

הוויכוח על משמעות פסוק זה לא החל בדורות האחרונים. הוא עתיק, וכל הכופרים בתורה שבע"פ – בכל הדורות – דימו כי מצאו כאן את "הבטן הרכה" בה ניתן להלום בהצלחה.

פרשן התורה הגדול, רבי אברהם אבן עזרא, מביא בפירושו לפסוק זה (שמות כא, כד; ויקרא כד, יט) קטעים מוויכוחו של רבי סעדיה גאון עם אחד

5. רשימת הפסוקים הבאה (רשימה חלקית הלכותה מספרו של בנו יעקב Auge um Auge מפגינה היטב שמוכן זה של המלה "תחת" הינו המובן האחר והיחיד האפשרי.
  1. "ויקח אחת מצלעותיו ויסגור בשר תחתנה" (בראשית ב, כא).
  2. "כי שת לי אלוקים זרע אחר תחת הבל כי הרגו קין" (בראשית ד, כד).
  3. "ויעש המלך רחבעם תחתם מגיני נחשת" (מלכים-א יד, כז).
  4. "ראה נתתי לך את צפיעי הבקר תחת גללי אדם" (יחזקאל ד, טו).
  5. "התחת אלוקים אני" (בראשית ג, יט).
  6. "לקחתי את הלוי מתוך בני ישראל תחת כל בכור פטר רחם" (במדבר ג, יב).
  7. "ולקחת את הלוי לי... תחת כל בכור בבני ישראל" (שם, מא).
  8. "קח את הלוי תחת כל בכור" (שם, מד).
  9. "כי נתונים נתונים המה לי מתוך בני ישראל תחת פטרת כל רחם" (שם ח, טז).
  10. "נתתי כפור מצרים כוש וסבא תחתך" (ישעיה מג, ג).
  11. "ואתן אדם תחתך ולאומים תחת נפשך" (שם, ד).
  12. "בני אבשלום מי יתן מותי אני תחתך" (שמואל-ב יט, א).
  13. "לו יש נפשכם תחת נפשי אחבירה עליכם במילים" (איוב טז, ד).
  14. "ענן שלחת, את איש חרמי מיד והיתה נפשך תחת נפשו ועמך תחת עמו" (מלכים-א כ, מג).
  15. "והנה איש סר ויבא אלי איש ויאמר שמר את האיש הזה, אם הפקד יפקד והיתה נפשך תחת נפש או כבר כסף תשקול" (שם שם, לט).
  16. ויאמר האיש אשר ימלט מן האנשים אשר אני מביא על ידיכם נפשי תחת נפשו".

מקראי תקופתו. הקראי – בן זוטא – שקידש רק את דברי המקרא ומפרשם כפשטם, שאל מפסוק אחר על קביעתו הנחרצת של רבי סעדיה גאון כי אמת בפי מסורת חז"ל הטוענת: "עין תחת עין – ממון":

"והלא כתבו במקום אחר (ויקרא כד, כ) כאשר יתן מוס באדם כנינתן בו".
והגאון השיב לו: יש לנו "בית" תחת "על" והנה טעמו: כן ינתן עליו עונש" ובן זוטא השיב לו (ויקרא כד, יט): "כאשר עשה כן יעשה לו". (פירוש ראב"ע שם).

כדי להבין דרשיה קצר זה מן הראוי לקרוא את הפסוקים במלואם:

"מכה נפש בהמה ישלמנה/ נפש תחת נפש/ ואיש כי תן מוס בעמיתו/ כאשר עשה כן יעשה לו/ שבר תחת שבר/ עין תחת עין/ שן תחת שן/ כאשר יתן מוס באדם כן ינתן בו" (ויקרא כד, ידכ).

לכאורה, ניצב הצדק לצידו של הקראי, בן זוטא. כאן מבטא הפסוק את עצמו בבהירות מירבית: כאשר עשה (הוציא עין) ... כן יעשה לו (יוציאו לו עין).

על כך ענה לו רבי סעדיה גאון:
הנה שמשון אמר (שופטים טו, יא): "כאשר עשו לי כן עשיתי להם" ושמשון לא לקח את נשותיהם ונתנם לאחרים, רק גמולם השיב להם" (שם).

ושוב, בעזרת העיון הכולל במקרא, אגב בדיקת פסוקים מקבילים, זוכה פסוקנו להארתו הנכונה. בשום אופן לא ניתן להסביר את הפסוק האמור אצל שמשון – כמביע זהות (כאשר עשו לי... כן עשיתי להם – בדיוק אותו דבר). שמשון אמנם נקם בפלשתים על גזילת אשתו, אולם כנקמה לא גזל את נשותיהם, כי אם שילח שלוש מאות שועלים דלוקי זנבות בשדותיהם (עיין שם). ובכל זאת, נקט הלשון: "כאשר עשו לי כן עשיתי להם"⁶.

6. הנה רשימת פסוקים חלקית אשר בכולם נראה שכאשר... כן... לא מביע זהות כי אם אנלוגיה (אף היא לקוחה מספרו של בנו יעקב).

1. "בצפרים עפות כן יגן ה' צבאות על ירושלים" (ישעיה לא, ה).

2. "בוס עגור כן אצפצף אהגה כיונה" (שם לח, יד).

3. "הנה היו כקש אש שארפתם לא יצילו את נפשם... כן היו לך אשר יגעתי" (שם מז, יד-טו).

4. "כי שמים עשן נמלחו והארץ כבגד תבלה וירשביה כמו כן ימותון" (שם נא, ו).

5. "כי כארץ תוציא צמחה וכגנה זרועיה תצמיח כן ה' אלוקים יצמיח צדקה ותהילה נגד כל הגוים" (שם סא, יא).

6. "בבהמה בבקעה תרד רוח ה' תניחנו כן נהגת עמך לעשות לך שם תפארת" (שם סג, יד).

7. "באיש אשר אמו תנחמנו כן אנכי אנחמכם" (סו, יג).

8. "בברשת גב כי ימצא כן הובישו בית ישראל" (ירמיהו ב, כו).

9. "אכן בגדה אשה מרעה כן בגדתם ב"י" (ירמיהו ג, כ).

10. "ככלוב מלא עוף כן בתיכם מלאים מרמה" (ירמיהו ה, כז).

ללמדך, שבמקרא מביעה צורת התבטאות זו אנלוגיה בין המעשים ולא זהות. ועל כן חייבת להיות כוונת הדברים בפסוקנו כך: כאשר עשה (רעה) לרעהו — הוציא את עינו) כן יעשה לו תגמול הראוי, והתגמול הראוי — עקב הוכחות מפסוקים אחרים — אינו אלא ממון.

סוף הפסוק ותחילתו

עוד הוכחה — אחת מני רבות — הטמונה בקטע זה. הוכחה, שאינה מאפשרת כלל להסביר את המונח כפשוטו.

הפסוק אומר: "מכה נפש בהמה ישלמנה".

"נפש תחת נפש" (עיין לעיל).

ועתה, אם "עין תחת עין — ממש", מוזמן הקורא לנסות ולהסביר כתוב זה. בחלקו הראשון נאמר מפורשות ש"מכה בהמה ישלמנה". היינו ממון, כסף. ואילו בסופו נכתב: "נפש תחת נפש", שפירושו "כמובן" — להרוג את בהמתו של מי שהכה את בהמת חברו והרגה.

מוזר! סתירה כה בולטת בין תחילתו של פסוק וסופו? כלום יתכן הדבר?!

אולם, הואיל וכוונת הביטוי "נפש תחת נפש" חייב להיות ממון — הרי סופו של כתוב שווה לתחילתו. יתכן, שבכוונה תחילה כתבה התורה את הפסוקים במונחים כפולים ("ישלמנה" ו"נפש תחת נפש"). היא רצתה לחסום בכך כל אפשרות של טעות בהבנת הפסוקים שלאחריו, פסוקים העוסקים בחובל באדם (עיין שם). שכן, אם במכה בהמה מוכרחים להסביר את המילה תחת — ממון, הרי לא יתכן, שמיד בפסוק הבא אחריו ("עין תחת עין"), יהיה הסבר המילה שונה בתכלית ומובנה — ממש!

הנה כי כן, סוגרת התורה מכל צד על אפשרות הבנה מסולפת של כוונתה. היא מצירה היטב את צעדיהם של "אוהבי הפשט" שלא במקום הנכון.

אולם, שאלה נוקבת מרחפת על פני הדיון כולו:

מדוע לא מדברת התורה ברורות? אם אמנם הצדק עם חכמי התלמוד האומרים, שמשמעות הכתוב היא — "ממון", מדוע לא תאמר את הדבר מפורשות: מוציא עין חברו — ישלמנה? למה להניח מקום לטעות? מדוע

11. "בהקיר בור מימיה כן הקרה רעתה" (ירמיהו ו, ז).

12. "הנה כחמר ביד היוצר כן אתם בידי" (ירמיהו יח, ו).

13. "כתאנים הטובות האלה כן אכיר את גלות יהודה" (ירמיהו כד, ה).

14. "כמראה הקשת אשר יהיה בענן... כן מראה הגנה סביב" (יחזקאל ו, כח).

לאפשר את הוצאת הלעז הנוראה על דברי התורה, והצגתם ברחבי תבל כמבטאים קשיחות ונקמה – בניגוד "לסליחה הנוצרית המהוללת"?

הלא דבר הוא!

שאלה זו מובילה אותנו אל עומק מוסריותה. אכן כוונתה האחת והיחידה היא, שהמוציא עין חברו, יפצהו בתשלום ממון. ועם זאת, אין היא מוכנה לכתוב דברים אלו מפורשות. היא נטלה על עצמה את הסיכון שיסלפו את דבריה, ושפירוש שטחי ומוטעה ילווה אותה במרוצת כל הדורות, ובלבד לא להשוות בין הפגיעה באדם, לבין הפגיעה ברכוש.

לו היתה התורה שומעת בקול שאלתנו וכותבת: "מכה בהמה ישלמנה/מכה עין האדם ישלמנה וכו'" היתה חושפת את רוחו של האדם היהודי המתחנך על ברכיה, לסכנת קרינה אנטי מוסרית. לו היה הפסוק משווה בין דין הפוגע ברכוש, לבין דין הפוגע באדם, היתה להשוואה זו השפעה שלילית על לומד התורה השואף לקיימה. היא היתה גורמת לו, במשך הזמן, לקהות מוסרית, שתביא אותו למחשבה מוזרה, שבאמת לא קיים הבדל עקרוני, בין אדם השובר את השולחן בבית רעהו, או ממית את בהמתו, לבין הוצאת עינו. הלוא התורה קבעה בכל המקרים דין אחד – תשלום!

אולם עתה, כשהיהודי לומד התורה יודע שכוונת הפסוק "עין תחת עין" – היא ממון (כפי שהוכחנו זה עתה במסה זו) מתבונן הוא בפסוק, בצורת כתיבתו הנוכחית, וההתבוננות מטביעה בנפשו את האמת הגדולה הבאה:

"שלא נחשוב שכמו שאם הרג בהמתו ושילם לו – פטור, ושוב אין לו עליו עונש. וכן הייתי אומר שאם שילם עליו דמי ידו פטור מכל וכל – ואין הדבר כך, שאף על פי ששילם לו דמי חבלה אינו נפטור הימנו, ויבקש ממנו מחילה עד שימחול לו, לכן אמרה תורה שהעונש עליו הוא לקטוע ידו אם היה אפשרי אלא שאי אפשר" (מהר"ל מפראג, בפירושו "גור אריה" על התורה).

דברים אחרונים אלה (המקובלים על הפרשנים כולם, כל אחד בסגנונו), מאירים פסוק זה באור יקרות.

הנה מתגלה הפסוק לעינינו על שני רבדיו. הרובד העליון – הגלוי, והרובד הפנימי – העמוק יותר. הרובד העליון, אותו פוגש הלומד מיד עם גישתו אל הפסוק. זהו הרובד, המדגיש את ההבחנה הברורה, בין הפגיעה ברכוש האדם, לבין הפגיעה בגופו. הבחנה מהותית, המונעת כל נקודות מפגש בין השתים. כי לסמא את עין הזולת היא מעשה שאין לו כפרה. על המזיק לדעת שעקרונית הוא חייב עין לחברו החבול. אין לו – כאדם – כל אמצעים להשיב לו את מאור עינו. בעוד מסוגל הוא להשלים את הנזק שגרם לחברו כשהמית את בהמתו, – באמצעות ממון כפי עומקו של המושג – להשלים.

ומבעד לרובד העליון המוסרי, מתגלה למעמיק הרובד המעשי – המשפטי, המחייב את הפוגע לפצות, ולו במשהו, את הנפגע. בדיקת הפסוק מכל צד מביאה למסקנה, שהכוונה היחידה היא לממון, בהתאם למסורת שהיתה ביד החכמים.

הקריאה השטחית מגלה, איפוא, כביכול פסוק לא הגיוני ואכזר. לימודו בעיון ובהיקף, חושף עומק משפטי ומוסרי.

ופסוקינו, בנין אב הוא לפסוקים רבים בתורה, שההבדל הקטן בין קריאה ללימוד – קובע את דמותם.